

הרב יעקב יוסף שכטר

רב המרכז היהודי, ניו יורק

לוח ארש להגר"י עמדין ז"ל

מבוא

בשבת והנדרה לחשיית שמים אנו להעלות על שלהן מלכים, מאן מלכי רבנן, כמה סימנים מספר החשוב לוח ארשי מאת הגאון הר"ר יעקב עמדין וצוקיל על נושאי מסבע התפלה וכללי דקדוק חשייכים לו, אשר יצא לאור בקרוב בעזרת ע"י 'אוצרנו' מורנומו קנדה. להלן תמצית מסבוא ארוך להגיל.

התפתחות הסדור עד זמן הנריעב"ץ זצ"ל

עור טרם עירן הרפוס, התלוננו הרבה גדולי תורה על העובדה שסדורי התפלה הנוצצים היו מלאים שיבושים וטעויות. סיבות רבות ושונות גרמו לכך, כגון: שבושי מעתיקי הסודרים הנובעים מחסרון בקיאותם בלשון תנ"ך, שבושים בלשון תז"ל בפי ההמון — כל מקום וזמן לפי המורגל על לשונם, ועל הכל שלא היה נוסח מדוקדק אחר מקובל. כבר בספר "ערוגת הכושם" מאת ר' אברהם ב"ד עזדיאל מבהמיה, מרבותיו של רבי יצחק אור זרוע, רואים אנו את עמלו בכידור נוסח המדויק והמתקן של התפלות, ובמיוחד של הפיוטים¹. במשך מאות בשנים שקרו כמה מגדולי אשכנז על תקן נוסח התפלה. בין אלו היו המהרי"ל בתשובותיו ובמנהגיו, ר' אברהם קלויזנר בספר "מנהגי מהרא"ק", המהרש"ל בתשובותיו (סי' ס"ד) ובסדרו², ר' אברהם ב"ד אביגדור קרא בסדרו פראג רע"ו שהגיה³, והלבוש. כולם השתדלו והתאמצו להסיר אח הטעויות ולתקן את הדקדוק והניקוד של התפלות כדי להעמיד את הסדור על כורו כדבעי למהוי. גם גדולי המדקדקים בחבוריהם העירו על טעיות הנפוצות בסודרים, והרגישו את הנחיצות והחשיבות של הנוסח המדויק של התפלות⁴.

אמנם המצאת הרפוס בסוף המאה החמש-עשרה יצרה את הכלים להתעסק לדרך מחדש בקביעת הנוסח הנכון של התפלות, אבל עדיין לא בא פתרון הבעיה. ארדבא, התפתחות הרפוס עוד גרמה להסתככות ובלבול יתר, מפני שעכשיו הוסיפו הסופרים

1 ראה במבוא לערוגת הכושם חיד (ירושלים תשכ"ג).

2 גוף הסדור לא הגיע אלינו, אבל מה"ר שבחי ספר מפדמישל זצ"ל (ראה עליו להלן) מביאו בסדרו כהמש סאוח פעט. ראה גם ספרו של ש. רייף (ראה למטה הע' 8), עמ' 13-33, ומאמרו:

"Some Observations on Solomon Luria's Prayer Book," Tradition and Transition Essays Presented to Chief Rabbi Sir Immanuel Jakobovits, 245-57 (London, 1986).

3 ראה סדרו מהרש"ס הגיל ח"ב במבוא עמ' רי.

4 ראה למשל, לית חן (מנטראוה, שי"ח) מאה ו' עמנואל ב"ר יקותיאל; עץ היים (שלי"ט, בכח"י) מאת ר' היים ב"ר בצלאל, אדוני של המהרי"ל מפראג; משה משה (קראקא, שני"א) מאת ר' משה ב"ר אברהם

המעתיקים והמרפסיים הנכבדים על ריבוי הטעויות והשיבושים שבסרודי התפלות ולהעניק להם קביעות. סימן מובהק למצב העלוב והעצוב הזה שהיה קיים אפילו מאה שנה אחר כך, היא השמחה בה נתקבל סרודו של "המרקק הגרול" רבי שבתי סופר מפרעמישלא, תלמידו של ר' מרדכי יפה, בעל הלבושים, אשר בו הוא מנסה ליצור ניסוח וניקוד נכונים של נוסח אשכנז שנתגבש ונתקבל.

רבי השגיאות בנוסח התפלה שעריין היה אפילו אז משחקף בהסכמה שנכתבה בשנת שע"ד ע"י ר' יעקב קאפל ב"ד אשר כ"ץ ששימש כאב"ד בפרעמישלא בשנות שע"ב-ש"פ המתחילה כדלהלן: "ראה ראיתי והנה ילדי העברים כעורים ממששים באפילה, ברקדק קריאת רברי התפלה, בדגשות ורפיון ונח ונע טעו ונבוכו, בין ימין לשמאל לא ידעו ולא יבינו, בחשיכה יתהלכו, זה דרכם כסל להם, מנהג אבותיהם ביריהם. מצדף לזה רוב סרודי הברכות והתפלות, מלאים שגיאות והוללות, הן בנקודות הן בנוסח המלות, ושבשתא דינקוחא כיון דעל על...". והוא ממשיך להזכיר עוד פעם את "השגיאות והטעויות שנפלו בסרודי הברכות והתפילות"⁵.

אותה חלונה מופיעה אחרי שלש שנים בהסכמה על סרודו של ר' שבתי מאת ועד ג' ארצות וחתום, בין היתר, בידי ר' יואל ב"ד שמואל, בעל ב"ח, וד' שמואל אליעזר ב"ד יהודה הלוי, המהרש"א. גם ר' שלמה אפרים ב"ד אהרן, בעל כלי יקר עה"ת ועוללות אפרים, הצטרף להסכמה זו. בין השאר הם כתבו: "וכאשר באנו לעיין בסרודי תפלות הנרפסים נמצא שאין אחר רומה לחבידו באותיות ובנקודות, בדגש ורפה, לא ראי זה כראי זה. ורוב המתפללים מהמון בני ישראל סומכים בעיניהם כאלה על המרפסיים המתעבים משפט הנקורות והרגש והרפה ברפוס וכל הישרה יעקשו"⁶.

וזהו נימוק ר' שבתי לקחת על עצמו המעמסה הכבדה הזו: "... הוא ברחמי יעורני להחל ולכלות כרי שלא יהיו עוד בני אדם נכשלים כרכרם בלשון הקדש וכ"ש בתפלות, ומתוכו יתבונן האדם ועיני המעיין תחזינה משרים, את רוב הטעויות אשר כבר נרפסו בסודורים, עד שהמתפלל בהם כמעט ברוב הפעמים מרבר לא כדת נגד הבורא, כאשר יראה עין הקורא"⁷. הוא הכין סודר תפלת נוסח אשכנז שהכיל את הנוסח והניקוד הנכונים של התפלות יחד עם פירושים והקדמות עפ"י רדוקק עברי⁸.

5 מת; אם הילד (פראג, שני"ז) וקול קורא (קראקא, שס"ג) מאת ר' יוסף ב"ד אלחנן היילפרין; עמק ברכה (קראקא, שני"ז) מאת ר' אברהם ב"ד שבתי הורוביץ; לחם רב (פראג, שס"ט) מאת ר' שמואל ב"ד יוסף מלובלין; שיח יצחק (פראג, שפ"ג) מאת ר' יצחק ב"ד שמואל הלך מפחנא. ראה גם את אמח (סלוניקי, שכ"ה) המחאר את מנהגי הספרדים, ומגיהה את סודורם.

6 ההסכמה נרפסה בסודור מה"ד שבתי סופר מפרעמישלא, ח"ב, עמ' ט.

7 ראה סודור מה"ד שבתי סופר, שם, עמ' יב. ראה גם הסכמה ר' משלם ב"ד ישראל שמואל, אב"ד דקראקא ורבו של הבי"ח (שם עמ' ט); הסכמה ועד ג' ארצות משנת ט"ח: "... שרוב המתפללים סומכים בעיניהם אלו על הסודורים הנרפסים, אשר כאמת אין גם אחד מהם כתקוננו בפרס בעיני הנקודות והדגש והרפ"י" (שם עמ' יז); וגם הסכמה ר' דוד אופנהיים משנת תנ"ה (שם עמ' כב).

8 סודור רבי שבתי הנ"ל (ח"א עמ' 2).

9 הרבה ידיעות חשובות אודות סודור הזה יש למצוא בסוף חלק ב במבוא ובספר

אכן, הסרור של ר' שבתי נתקבל יפה בתקוה שיצליח לתקן את השגיאות ויקבע אחת ולתמיד נוסח תפלה מרויך, אולם כזאת לא היה. אמנם מהדורתו הראשונה הודפסה בפראג בסביבות שנת ש"ע⁹, אבל המהרוי"ב שלו עם כאוריו לא ראה אור אז. מרפיסיס שבאו אחריו התפארו שהסדורים שלהם הוכנו לפי עבודתו המהוללה של ר' שבתי, אך הטובים שבהם קבעו נוסחם על פיו רק למחצה לשליש ולרביע, ובעית חוסר הריוק, ושינוי נוסח מסרור לסרור נשארו בעינם¹⁰.

סדר אחר שהתפאר להיות בנוי על יסוד עבודת ר' שבתי סופר היה "דרך שיח השרה", עבודה משותפת של ר' עזריאל ב"ר משה מוילנא ובנו ר' אליה, נדפס בראשונה בפרנקפורט רמ"ן בשנת תס"ד. האב ובנו הכינו יחד את נוסח התפלה עם פירוש קצר בשולי העמוד והבן הוסיף מאמר קצר על הרקוק והניקוק העברי, הנקרא "מקרא קורש" (עם הקרמה בשם "מענה אליהו"), בו הוא מביא בקיצור דיני אותיות, נקודות, פעלים, שמות וטעמים.

בהקדמתו מתאר ר' עזריאל את החסרונות בנוסחאות התפלה כאמצע שנות הת'. הוא כותב: "זאת ועוד אחרת, נגע ממארת, שרובם מהתפלות נרפסו והרקוק מהם נעדרת, מלאים טעיות ולשון המגומגם, המתפלל בהם פוגם ונפגם מטפש ועולה מטפש ויורד, פושע ומורד . . . על כן קנא קנאתי לה' צ-באות . . . להוציא לאורה תפלה ישרה ע"פ הרקוק סורה בשפה ברורה"¹¹.

הסרור הזה נרפס בהסכמות הרבנים הכי מפורסמים שברור ההוא ויצאו מוניטין שלו ברחבי העם, אבל לא בלי התרסה והתנגרות. ארבע שנים אחרי כן, הוציא לאור המרקוק המפורסם, ר' שלמה זלמן ב"ר יהודה ליב כ"ץ מק"ק הענא¹², ספר המפורסם על רקוק

ראה גם הג"ל "A Disputed Liturgical Vocalisation," *Journal of Jewish Studies* 20, (1969), 5-24.

9 באוסף ר' יוד אפנהיים שבספרי אוקספורד נמצא דף אחר כנ"ר מסדור ההוא. וכן נמצא שם סדר לובלין משנת תל"ח (מתחילת הסדר עד אחר מנחת שבת, השאר חסר), והוא ע"פ מהרוי"ק של מהרש"ט. לאחרונה נמצא (בספרי) הלאומית בירושלים) עוד סדר ע"פ מהרוי"ק מהרש"ט. נדפס בערך בשנת ת' בקראקא (חסר בחילתו ומתחיל בטוף ההלל).

10 לתולדות הרפסת חלקי העבודה הו' של ר' שבתי, ראה בכל הג"ל, הסדר המלא לא נדפס עד לפני כמה שנים. בשנת תרס"ט נרפסה ההקדמה הכללית של מהרש"ט ע"י ר"ר אברהם ברלינר, וכשנת חל"ז הדפיס הוי"ן שפייערס הגדה בייקוד שלו. בשנת תשמ"ו זכינו, מחוך כ"י שבבית דין שכלודון, לח"א ובו הקדמה הכללית (ח' פרקים), הקדמה הפרטית (ל"ג סימנים), קל הקורא לר' יוסף היילפרין (י"ג פרקים) והגדה של פסח (עם מבוא, תוכן ענינים), ערך כ"י הרב יצחק ס' והרב דוד יצחקי (בהצאחא ישיבת גר ישראל בלטימור ארה"ב). וכשנת חשנ"ד לח"ב עם הסכמות והסדר (שחירת לחל עד סוף מוסף לשבת) עם מלוואים, נספחים ומבוא ע"י הג"ל. נמצא בעריכה חלק שלישי. ממנה שבת עד נמירה. ראה גם "הנהח לשריע ולספר המכלול והשרשים לדי"ק של ר' שבתי סופר", צפתות י"ז (חשנ"ג), עמ' יח.

11 ראה בהקדמת הספר (במהדורא השניה; ברלין, ח"ג, עמ' יב, א-ב).

בשם "בנין שלמה". הספר מלא ביקורת חריפה נגד קרוב לשלשים חכמים שקדמוהו, אתם לא הסכים בעניני דקדוק עברי. למשל, הוא כתב: "ובזה תוכל להתבונן איך שדברי האברבנאל בטלין ומבוטלין לא שרירין ולא קיימין". אודות ר' אליהו בחור הוא כתב: "ולא ברעת ידבר ודבריו לא בהשכל". ועל דברי ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי מפוזנא, בעל שיח יצחק, כתב: "ואין לחוש לדבריו אלה כי אין בהם חוש הטעם כלל". בתגובתו לדברים שהוא מייחס לר' אברהם אבן עזרא הוא כתב: "ואולם לא ברעת ידבר" או "ולא אוכל להעלות על דעתי איך שהחכם אבן עזרא יטעה"¹³.

הוא ביקר קשות גם את ר' שבתי סופר, מי שהיה צריך להיות עבדו המדריך לדוגמה. אחרי שהביא דברי הביקורת של ר' שבתי נגד ר' שלמה אבן גבירול הוא כתב: "עד כאן דברי המדקדק מהור"ר שבתי סופר, ואיה סופר ואיה שוקל . . . ואין זה מגדר מלאכת הדקדוק . . . זה פשוט אצל כל המדקדקים ואין פוצה פה ומצפצף . . . כל ראיות מהר"ר שבתי סופר בטלין ומבוטלין ואינם נכונים כלל...."¹⁴.

ביקורתו החריפה של ר' שלמה זלמן (המכונה רז"ה) נגד גדולי עולם שקדמוהו היתה כל כך מתגרה ועוקצנית עד שמנהיגי הקהלה בפרנקפורט, ששם הספר יצא לאור, הכריחוהו להדפיס דף התנצלות, בו הוא הודה ברבים שדבריו היו בלתי הגונים, וכמיוחד כתב שהוא מצטער על שהעליב את דון יצחק אברבנאל, אבן עזרא, רד"ק, רבי אליהו בחור ובעל שיח יצחק¹⁵.

בין אלו שאתם התוכח רז"ה בספר הזה היו ר' עזריאל ובנו ר' אליהו. במקומות שונים הוא פסל וסירב לקבל את הנקודות שהם קבעו בסודרם. למשל, הוא טען שהניקוד הנכון במשנה כריש מס' פאה הוא, "אלו דברים שאין להם שעור" (בחיריק) ולא שעור (בצירי) כפי שהם הדפיסו¹⁶. באבינו מלכנו, הניקוד הנכון לדעתו הוא "זכרנו בְּזָכְרוֹן טוב לפניך" ולא בְּזָכְרוֹן טוב; בשמנה עשרה הגיה "ושא נס לקבץ גְּלִיתָנוּ" ולא גְּלִיתָנוּ; ובכרוך שאמר, צריכים לומר "יחיד תְּי העולמים" (בצירי) ולא תְּי העולמים (בפת"ח)¹⁷.

13 ספר בנין שלמה (פראנקפורט רמ"ן, חס"ת). הקדמה השלישית ("חצר הבנין"). סוף סי' ג'; עמ' יא, ב, ס"ק י'; עמ' יט, א, ס"ק ג'; עמ' נח, ב, ס"ק ד'; עמ' נט, א, ב, ס"ק א'.

14 שם, עמ' נג, ב, ס"ק ד'. לעוד חילוקי רעות של רז"ה נגד ר' שבתי סופר, ראה שם, עמ' צג, א, ס"ק א'. אולם הוא הסכים עם ר' שבתי בפולמוסו הידוע עם המהר"ם מלובלין אודות הקריאה של שם הוי' (ש"ת מהר"ם מלובלין סי' פג וסדרו מהר"ם ח"א עמ' 97). ראה שם בבנין שלמה, עמ' כב, ב — כד, ב, ס"ק ג'. על ענין זה, ראה ספרו של ש. רייף (ראה לעיל, הע' 8), עמ' 8-9 ובהערות שם. ראה גם עמ' סד, א, ס"ק ט"ז.

15 עי' מאמר הרב ר. יצחקי ב"צפונות" גליון י"א.

16 שם, עמ' נב, ב, ס"ק כ"ט. ועי' שכתב רז"ה "הצעתי דברי אלה לפני המדקדק מהור"ר אליהו הנ"ל והשיב לי.... האמנם שאין זאת טענה כלל".

17 שם, עמ' נו, ב, ס"ק כ"א; עמ' טא, ב — סב, א, ס"ק י'; עמ' סג, ב — סד, א, ס"ק ט"ז. ראה גם עמ' ע, ב, ס"ק ז' (בסדר תפלת ראש חודש צ"ל "זכרון לכולם יהי"ר ולא יהי): עמ' פד, ב, ס"ק י"א (בברכה"ז לשבת צ"ל "הַיְתִי לְנוֹ" ולא הַנְח לְנוֹ); עמ' פט, ב, ס"ק א' (בשחרית צ"ל "בני

בשנת תע"ג הדפיסו ר' עזריאל ובנו ר' אליה מהדורה שניה של סדרום ושם הכניסו חומר חדש. בפרט הוראות בדקדוק שכתבו בידיש-דייטש שיוכלו מלמדי תינוקות להעזר בהם. בהקדמתו הזכיר ר' עזריאל ביקורתו של רו"ה ודחה אותה בחריפות רבה¹⁸. הסדר הזה נדפס עוד פעם אחת בוויילמרסדורף בשנת תפ"א. אעפ"י שר' אליה מתקיף את רו"ה עוד הפעם בהקדמתו שם, כוללת מהדורה זו כמה תיקונים המיוסרים על ביקורת רו"ה. רו"ה הוציא לאור בשנת תפ"ד – תפ"ה סדר משלו בשני חלקים בו הוא המשיך להתקיף את ר' עזריאל ובנו ר' אליה. בחלק הראשון, שנקרא "שערי תפלה", כתב רו"ה המון הערות בדקדוק וכיאורים שונים להצדיק את שיטתו בניקוד המלים, וכמיוחד מתח ביקורת חריפה כנגד סדרו של האב ובנו בהביאו כמה מאות השגות על עבודתם. החלק השני, הנקרא "בית תפלה", כולל סדר שלם שכולו מנוקד, ובו תוספת הערות שלא נכללו בשערי תפלה.

בהקדמתו ל"שערי תפלה" התלונן רו"ה על העובדה ששום סדר מדויק היטב אינו כנמצא ("ראיתי סדורי התפלות שבידינו בלתי מדויקים, עלו בהם קמשונים, כסו פניהם חרולים") ונכנס להתקפה חריפה וארוכה בה הוא ירה תצים חדים במפורש נגד עבודת ר' עזריאל ור' אליה בנו. הוא טען שהטעויות הגסות שלהם הן הרבה יותר רחבות וכולטות מהמעטות שהוא הזכיר בראשונה ב"בנין שלמה". הוא היה מוכן להסכים שהם צודקים באותם מקומות שהלכו בעקבות שיטתו של "המדקדק הגדול מהר"ר שבתי סופר מפרעמיסלא אשר היה שלם מאד בחכמה הזאת". אבל כשהעיון להציג את רעותיהם שלהם, האשים אותם שהם תמיד שוגים וטיים את דבריו בקריאה עליהם להשיב על השגותיו אם יש בידם לסותרם ביסודות מוצקים¹⁹. כונתו של רו"ה היתה להוציא לאור נוסח התפלה שיתאים בדיוק לכללי הדקדוק של עברית תנכ"ית (לפי דרכו). וכפי שכבר הראה לזעזע בספריו הקודמים, היה מוכן להתריס אפילו כנגד נוסחאות שגורות ומקובלות כשראה צורך לעשות כן.

גם הסדר הזה של רו"ה עורר הרבה ביקורת. הראשון שהגיב בצורה יסודית היה ר' יעקב בן הרב צבי, אב"ד עמדין. הנודע בר"ת של שמו יעב"ץ. נולד בשנת תנ"ח לאביו הגאון הגדול והמפורסם החכם צבי, ר' יעב"ץ הראה במשך כל ימי חייו כשרון וענין מיוחד בדברים הנוגעים לדקדוק. בר"ח אדר תפ"ט, הוא סיים ספר שקרא "לוח ארש" להפריך את "שערי תפלה" של רו"ה בכמה מאות תיקונים והשגות. בסוף הספר הוא הביע את תודתו העמוקה לה' עבור עזרתו לטיים עבודה זו למרות מחלחו וחולשתו

אברהם אהרן שנשבעת לו בהר המוריה ולא אברהם אהרן; עמ' צא, א, ס"ק ג' (צ"ל "מה אגו" ולא אגו); עמ' צג, א, ס"ק ב' (בסדר שהרית ובתפלת נעילה צ"ל "מה חיינו מה חסרנו" [בסגול] ולא מה חיינו מה חסרנו [בפתח]). הרקע לכמה השגות הללו יש לראות בש. רייף, (ראה לעיל הע' 8), עמ' 225, הע' 391; עמ' 256, הע' 393; עמ' 279, הע' 674; ועמ' 308, הע' 599.

18 ראה ררך שית השרה (ברלין, תע"ג), הקדמה, עמ' יא, א-ב.

19 ספר שערי תפלה (יעסניץ, תפ"ד), הקדמה. הספר הזה נדפס מחדש בהוצאות שונות: אמשטרדם, חקמ"ו; ריהרנפורם, תקל"ט; זאלקווא, חקמ"ו.

והתפלל שה' יחזקהו שיחכה ללמוד תורה "להרים המכשול מדרך עמנו לשום למישור מעקשות"²⁰.

היה זה הספר הראשון שר' יעב"ץ השלים, אולם הוא לא הוציאו לאור במלואו עד עבור ארבעים שנה. בשנת תקי"ב הדפיס ר' יעב"ץ פירושו "עץ אבות" על פרקי אבות וצירף אליו אותו חלק מ"לוח ארש" השייך למסכת זו וקרא אותו "לוח ארש חלק שני"²¹. רק בשנת חקכ"ט, קרוב לסוף ימיו, הוציא ר' יעב"ץ לאור את ה"לוח ארש" חלק א', בארבע מאות וששים ושתיים הערות השליך ר' יעב"ץ את חידושי ר"ה אחרי גוו ובעקביות התנגד לרעותיו והגהותיו²².

חלק הראשון של "לוח ארש" נרפס רק פעם אחת בהוצאה גרועה שקשה מאוד לקרוא. ואשרינו שעלה בידינו להכין מהדורה חדשה עם הרבה מעלות הוספות חשובות שיופיע בע"ה בעתיד הקרוב. אסירי תורה הננו להר"ר דוד יצחקי שליט"א שהתקיץ את הספר לדפוס ברוב זהירות ומומחיות גדולה בפרטיה וריקדוקיה, כדי ה' הטובה עליו. חן חן גם להרב יעקב טשינגל שליט"א ולהרב יצחק סץ שליט"א בעבור עזרתם ותמיכתם המסורה.

לוח ארש

הלק ראשון

מאבות אבותי בית המדרש לכל העמים ומתחילתו ר' אביר לרין
 דרושם כשאלו נכספו שאלוהים מקדוהו כענין אל פירושם ככרוב
 וכלהו יחיד בלשון האבות (כנ"ה נפישת אבות) גלגל כענין על
 עמודים שיש סתור כענין נפשו נחמך בעל א"ת' הוקדש כשעם ארבע ס'
 נרובת נכ יתנו דרושים ודחשים ל נגדוהם ודעו כשענין על כבוד ה' והם
 שדי זכ ככרובים מכ שפנו ככר יחיה יי פוגענו לכשרי כענין
 יכאל נלחם - כשעם כעלם לני קום - אך שם ככרובים
 פאסיכילאן לאלו פכריות ברי פדקשים ככרובים למוניח
 למר עולם למחשף לין כסופים ככרובים : פאטר פכרוב
 כוכב לים פכרובים - למידי שברי עכור
 למר עולם על פטרם ככרובים על ענין
 ולפס שן על עולם - ר' לבון
 כנאום - ולמפשים יתם
 פליטה כנאום כרוב
 פון כנאום
 וסגם :

נרמם בבית המדרש

ק"ק אמת סגים פכרוב לרין

באלטונא

- 20 ראה בסוף הספר לוח ארש (אלטונא, תקכ"ט), עמ' עב, ב.
 21 ספר עץ אבות (אמשטרדם, תקי"ב), עמ' עה, ב-פב, ב.
 22 בהקדמתי לספר (הגיל' לפיל, בפתיחה למאמר) אני דן בסבות השונות שעכבו ר' יעב"ץ מלפרטם
 חבורו בזמן שחיבר אותו, מדוע לאחר זמן (בשנות תקי"ב ותקכ"ט) כן החליט סוף סוף להוציאו
 לאור, מה היחה המתודולוגיה בה השתמש בחיבור הזה ועוד ענינים השייכים לו.

ישורון

מאסף תורני

משא ומתן בהלכה
חידושי תורה, מחשבה
מגדולי דורנו וחובשי בית המדרש
ומאוצרות חכמי ישראל לדורותיהם

Vol. 2
(1997)

ירל ע"י

מכון "ישורון"

ניו יורק • ירושלים